

УДК 376.3.017:17.022.1](045)

DOI: 10.31499/2706-6258.1(15).2026.359919

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК КЛЮЧОВА УМОВА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ АЛЬТЕРНАТИВНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ (АДК) УЧНЯМИ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В ІНКЛЮЗИВНОМУ КЛАСІ: СОЦІАЛЬНО-ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ КОНТЕКСТ

Ірина Резніченко, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, Уманський національний університет.

ORCID: 0000-0003-2810-2378

E-mail: Rlg.ua@ukr.net

Оксана Лоюк, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти, Уманський національний університет.

ORCID: 0000-0001-6027-0895

E-mail: lov1207@ukr.net

Метою статті є дослідження ролі інклюзивного мовного середовища у забезпеченні ефективного використання альтернативної та додаткової комунікації (АДК) учнями початкової школи в соціально-здоров'язбережувальному контексті. У дослідженні застосовано методи теоретичного аналізу, синтезу та узагальнення наукових і нормативно-правових джерел. Визначено, що системне використання АДК в інклюзивному мовному середовищі сприяє розвитку комунікативних компетентностей, соціальній інтеграції та психологічному благополуччю молодших школярів.

***Ключові слова:** інклюзивна освіта; мовне середовище; альтернативна та додаткова комунікація; початкова школа; соціально-здоров'язбережувальний контекст; педагогічні умови; комунікативні компетентності.*

THE LANGUAGE ENVIRONMENT AS A KEY CONDITION FOR THE EFFECTIVE USE OF AUGMENTATIVE AND ALTERNATIVE COMMUNICATION (AAC) BY PRIMARY SCHOOL PUPILS IN AN INCLUSIVE CLASSROOM: A SOCIAL AND HEALTH-PRESERVING CONTEXT

Iryna Reznichenko, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Elementary Education, Uman National University.

ORCID: 0000-0003-2810-2378

E-mail: Rlg.ua@ukr.net

Oksana Loiuk, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Elementary Education, Uman National University.

ORCID: 0000-0001-6027-0895

E-mail: lov1207@ukr.net

The purpose of the article is to investigate the role of the inclusive language environment in ensuring the effective use of augmentative and alternative communication (AAC) by primary school pupils within a social and health-preserving context. The study is based on theoretical analysis, synthesis, and generalization of scientific research and regulatory documents related to inclusive education, AAC

implementation, and the organization of a supportive learning environment. Particular attention is paid to the analysis of modern international studies that emphasize the importance of language modeling, multimodal communication, and social interaction for AAC users in inclusive classrooms.

The results of the study indicate that an inclusive language environment is a key factor in the successful integration of AAC into the educational process. Systematic use of AAC tools – including non-technological, low-tech, and high-tech means– combined with consistent pedagogical modeling and peer involvement, enhances pupils' communicative competence, participation in learning activities, and social interaction. The study also demonstrates that AAC plays a significant role in reducing emotional stress, preventing social isolation, and supporting psychological well-being of pupils with special educational needs.

It is concluded that the integration of AAC within an inclusive language environment contributes not only to educational accessibility but also to the formation of a positive socio-emotional climate, development of empathy, tolerance, and mutual respect among all participants in the educational process. The social and health-preserving potential of AAC makes it an essential component of inclusive education in primary school.

Key words: *inclusive education; language environment; augmentative and alternative communication; primary school; social and health-preserving context; communicative competence.*

Сучасна початкова школа в умовах упровадження інклюзивної освіти орієнтується на забезпечення рівного доступу кожної дитини до якісного навчання, активної участі в освітньому процесі та соціальної взаємодії. Однією з ключових передумов реалізації цих завдань є створення інклюзивного мовного середовища, яке забезпечує можливість комунікації для всіх учнів незалежно від рівня сформованості їхнього усного мовлення. Особливої актуальності це питання набуває у початковій школі, де мовлення виступає не лише засобом навчання, а й основою соціалізації, формування самооцінки та емоційного благополуччя дитини.

В умовах інклюзивного класу значна частина учнів має особливі освітні потреби, пов'язані з порушеннями мовлення, комунікації, когнітивного або емоційно-вольового розвитку. За таких обставин альтернативна та додаткова комунікація (АДК) постає як ефективний інструмент забезпечення рівного доступу до освітнього змісту, участі в навчальній взаємодії та реалізації права дитини на висловлення власних думок і потреб. Використання символів, піктограм, жестів і цифрових засобів АДК розширює комунікативні можливості учнів початкової школи та сприяє формуванню доступного й підтримувального мовного середовища.

Створення інклюзивного мовного середовища безпосередньо пов'язане з реалізацією соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти, оскільки якісна комунікація є важливим чинником психоемоційного комфорту, зниження навчального стресу та запобігання соціальній ізоляції. Прийняття різних способів спілкування, формування толерантного ставлення до мовленнєвого різноманіття та підтримка комунікативної ініціативи учнів сприяють розвитку соціальних навичок, емпатії й позитивного психологічного клімату в класі, що відповідає завданням здоров'язбереження в освітньому процесі.

Проблема створення інклюзивного мовного середовища та ефективного використання альтернативної та додаткової комунікації (АДК) у початковій школі має чітку нормативно-правову основу. Відповідно до Закону України «Про освіту» [2] та Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю [5], держава забезпечує рівний доступ до освіти для дітей з особливими освітніми потребами, передбачає адаптацію навчального середовища та використання спеціальних засобів навчання, включно з АДК. У Постанові Кабінету Міністрів України «Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти» [1] визначено порядок організації інклюзивного навчання та діяльність команд психолого-педагогічного супроводу, що підтримують дітей у комунікації та соціальній інтеграції.

Наукові дослідження підтверджують ключову роль мовного середовища у розвитку комунікативних навичок учнів із ООП. Педагог J. Østvik [7] наголошує на необхідності мовного моделювання з боку педагогів і однолітків для ефективного освоєння АДК. Учені D. R. Beukelman та P. Mirenda [3] зазначають, що постійна інтеграція АДК у навчальний процес підвищує участь учнів у комунікації та сприяє їх соціальній адаптації. Дослідження S. Von Tetzchner, H. Martinsen та K. Stadskleiv [8] демонструють, що успішне використання АДК можливе лише у структурованому, соціально-підтримувальному середовищі, де діти отримують постійну мовну стимуляцію та підтримку у повсякденних освітніх ситуаціях. Сучасні погляди J. Light, D. McNaughton та J. Caron [6] і S. W. Blackstone [4] підтверджують, що інтеграція АДК у навчальні програми та активна участь педагогів і однокласників забезпечують максимальну ефективність її використання.

Незважаючи на численні дослідження з альтернативної та додаткової комунікації та інклюзивного навчання, тема створення ефективного мовного середовища для учнів початкової школи залишається актуальною. Рівний доступ до освіти, розвиток комунікативних компетентностей, соціальна інтеграція та психологічне благополуччя дітей залежать від підтримувального мовного середовища та системного використання АДК.

Соціально-здоров'язбережувальний контекст забезпечує безпечну і стимулюючу атмосферу для комунікації, сприяє формуванню позитивного ставлення до навчання. Тому дослідження такого середовища має важливе теоретичне та практичне значення для інклюзивного навчання в початковій школі.

Мета статті – дослідити роль мовного середовища у забезпеченні ефективного використання альтернативної та додаткової комунікації (АДК) учнями початкової школи в інклюзивному класі та його вплив на розвиток комунікативних компетентностей, соціальну інтеграцію та психологічне благополуччя дітей у соціально-здоров'язбережувальному контексті.

Насамперед окреслимо основні дефініції дослідження. Альтернативна та додаткова комунікація (АДК) розглядається як сукупність стратегій, методів і засобів, що використовуються для підтримки або заміни усного мовлення з метою забезпечення ефективної взаємодії та передачі інформації. АДК не замінює мовлення повністю, а доповнює його або виступає альтернативою у випадках, коли мовлення є обмеженим або недоступним.

АДК застосовується як засіб підтримки осіб, у яких мовлення розвивається недостатньо, відсутнє або втрачене внаслідок порушень чи захворювань. Погляди на природу системи АДК є різноманітними й охоплюють спектр від використання зображень і невербальних засобів до символічних та вербальних форм комунікації, що відображається у цілях втручання, дослідженнях і практиках, а також у професійних і повсякденних дискусіях щодо АДК [8].

Відповідно до визначення Міжнародної асоціації з альтернативної та додаткової комунікації (ISAAC), АДК – це система засобів (жести, піктограми, символи, пристрої, додатки) та стратегій, що допомагають людям, які не можуть повноцінно спілкуватися вербально, вирішувати щоденні комунікативні завдання, забезпечуючи соціальну інтеграцію та доступ до інформації. До складу цієї системи входять форми АДК, символи, методи відбору та комунікативні стратегії. У цьому контексті АДК може розглядатися як особлива символічна мова, що використовується соціальною групою для позначення різних категорій досвіду.

У практиці альтернативної та додаткової комунікації використовуються різноманітні засоби, які умовно поділяють на нетехнологічні, низькотехнологічні та високотехнологічні. До нетехнологічних засобів належать жести, міміка, погляд, рухи

тіла та інтонаційні засоби, що забезпечують природну комунікативну підтримку. Низькотехнологічні засоби АДК представлені піктограмами, картками із зображеннями або словами, комунікаційними книгами, тематичними таблицями, візуальними розкладами та соціальними історіями. Високотехнологічні засоби охоплюють електронні комунікатори з функцією синтезу мовлення, планшети з програмами АДК, спеціалізовані додатки, альтернативні клавіатури та пристрої керування поглядом. Поєднання різних засобів у межах мультимодальної комунікації підвищує ефективність навчальної взаємодії, соціальної комунікації та емоційного самовираження учнів початкової школи в інклюзивному освітньому середовищі.

Мовне середовище в інклюзивному класі розглядається як цілісна система умов та практик, що забезпечують ефективну комунікацію всіх учнів, включно з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) [7; 8]. У контексті інклюзивної освіти мовне середовище – це не лише простір для вербального спілкування, а й комплекс факторів, які впливають на розвиток комунікативних, соціальних і емоційних компетентностей здобувачів освіти [3; 6]. Ефективне мовне середовище в інклюзивному класі включає кілька взаємопов'язаних компонентів:

1. Мовленнєві – активне використання різних способів комунікації (вербальної та альтернативної), словникові й граматичні моделі, систематичне мовне моделювання з боку педагога та однокласників [7; 8].

2. Візуальні – наочні матеріали, піктограми, комунікаційні дошки та цифрові засоби АДК, що полегшують розуміння інформації та підтримують когнітивну діяльність дітей [3].

3. Соціальні – міжособистісні взаємодії, групові завдання, партнерські вправи, які сприяють соціальній інтеграції та формуванню навичок співпраці [4; 6].

4. Емоційні – атмосфера психологічного прийняття та підтримки, формування відчуття безпеки, зменшення тривожності та стресу, що особливо важливо для дітей із ООП у процесі навчання [8].

Учитель виконує ключову роль у створенні та підтримці мовного середовища. Він моделює різні форми комунікації, організовує ситуації для активної взаємодії, адаптує навчальні матеріали та прийоми до потреб кожного учня. Системна підтримка з боку педагога сприяє засвоєнню АДК, розвитку мовленнєвих і соціальних компетентностей та підвищенню участі дітей у житті класу [3; 7].

Прийняття альтернативних способів комунікації (АДК) іншими учнями та педагогами створює атмосферу соціальної безпеки, підвищує психологічний комфорт і підтримує активну участь дітей у навчальному процесі [6; 8]. Соціально-здоров'язбережувальний контекст забезпечує безпечне середовище для експериментування з мовою, зниження рівня тривожності та формування позитивного ставлення до навчання і спілкування.

Окреслення сутності альтернативної та додаткової комунікації (АДК) і структури мовного середовища дозволяє проаналізувати їхнє значення у соціально-здоров'язбережувальному аспекті. Сучасна інклюзивна освіта вимагає створення безпечного простору, де кожен учень має змогу повноцінно спілкуватися, взаємодіяти та виражати емоції. У цьому контексті АДК є не лише інструментом подолання мовленнєвих бар'єрів, а й ключовим чинником розвитку комунікативних компетентностей, соціальної інтеграції та психологічного благополуччя дітей.

Впровадження АДК в інклюзивне середовище сприяє системному розвитку комунікативної компетентності. Це передбачає опанування вербальними та невербальними засобами, розуміння контексту спілкування, а також здатність виражати власні потреби. Важливу роль відіграє систематичне моделювання комунікації

педагогами та залучення до взаємодії однолітків. Такий підхід стимулює школярів до діалогу та співпраці. Крім того, використання мультимодальних засобів – від піктограм до електронних пристроїв – розширює словниковий запас і формує впевненість у собі. Це забезпечує соціально-психологічну готовність до активного життя в колективі, що є фундаментом успішної інклюзії.

Використання альтернативних форм комунікації дозволяє учням виражати власні думки, потреби та емоційні стани, що зменшує рівень фрустрації та мінімізує ризики соціальної ізоляції. Такий підхід створює умови для повноцінної участі дітей з особливими освітніми потребами у навчальних і позанавчальних активностях, сприяє їхній інтеграції у колектив та формуванню позитивного досвіду соціальної взаємодії.

АДК виконує також важливу здоров'язбережувальну функцію, оскільки забезпечує учням інструменти для вираження фізичного та емоційного стану, сигналізації про дискомфорт або потребу в допомозі. Це сприяє зниженню рівня тривожності, формуванню відчуття психологічної безпеки та підтримці позитивної самооцінки. Прийняття альтернативних способів комунікації всіма учасниками освітнього процесу створює атмосферу довіри, взаємоповаги та соціальної підтримки, що є необхідною умовою реалізації результатів навчання соціальної і здоров'язбережувальної освітньої галузі.

Використання АДК у навчальній та позанавчальній діяльності сприяє формуванню емпатії та взаємоповаги серед усіх учасників освітнього процесу. Ознайомлення учнів із різними способами комунікації сприяє формуванню усвідомлення індивідуальних відмінностей, прийняття різноманітності та готовності підтримувати однолітків. Спільне використання засобів АДК зменшує прояви стигматизації, сприяє розвитку позитивних соціальних установок та толерантного ставлення до дітей з особливими освітніми потребами, що є ключовим чинником соціальної інтеграції.

У соціально-здоров'язбережувальному контексті АДК виступає засобом формування культури ненасильницької взаємодії та емоційної чутливості в класному колективі. Можливість зрозуміти емоційний стан іншого, зокрема через візуальні та символічні засоби комунікації, підвищує рівень міжособистісного порозуміння, сприяє розвитку навичок співпереживання та стратегій ефективної взаємодії.

Таким чином, інклюзивне мовне середовище з використанням АДК стає простором, у якому забезпечуються розвиток комунікативних компетентностей, соціальна згуртованість, психологічний комфорт та формування цінностей взаємоповаги. Це створює умови для гармонійного особистісного розвитку молодшого школяра, поєднуючи освітню доступність із соціально-здоров'язбережувальними результатами.

Проведене теоретичне дослідження дозволяє констатувати, що альтернативна та додаткова комунікація (АДК) є ключовим засобом забезпечення повноцінної комунікації, соціальної інтеграції та психологічного благополуччя учнів початкової школи в інклюзивному класі. АДК розглядається не лише як інструмент компенсації мовленнєвих обмежень, а як комплексний механізм розвитку комунікативних компетентностей, формування соціальних навичок та підтримки емоційного стану здобувачів освіти.

Використання АДК сприяє розвитку здатності ініціювати та підтримувати комунікацію, брати активну участь у спільній діяльності та налагоджувати позитивні міжособистісні взаємини з однолітками та педагогами. Можливість альтернативного вираження думок, потреб і емоцій знижує рівень фрустрації, запобігає соціальній ізоляції та забезпечує активну включеність усіх учнів у освітній процес.

Аналіз наукових джерел підтверджує, що застосування різноманітних засобів АДК – від нетехнологічних до високотехнологічних – у поєднанні з мультимодальною комунікацією та педагогічним моделюванням створює ефективне мовне середовище, яке підтримує когнітивний, соціальний та емоційний розвиток учнів. Використання АДК сприяє психологічній безпеці, формуванню позитивної самооцінки, зниженню рівня тривожності та стресу, а також розвитку емпатії, толерантності та навичок співпраці серед усіх учасників освітнього процесу.

Таким чином, інтеграція АДК у інклюзивне мовне середовище сприяє не лише освітній доступності, а й гармонійному особистісному розвитку молодшого школяра, поєднуючи розвиток комунікативних компетентностей, соціальну згуртованість класного колективу та психологічний комфорт. АДК виступає основою формування цінностей взаємоповаги, культури ненасильницької взаємодії в інклюзивному освітньому середовищі.

Перспективами подальших досліджень вважаємо розгляд педагогічного потенціалу природничої освітньої галузі в організації мовного середовища з використанням АДК в інклюзивному класі початкової школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Порядок організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.09.2021 р. № 957 (у редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 31.10.2025 р. № 1386–2025-п). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text> (дата звернення: 10.01.2026).
2. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII (у редакції наказу від 28.08.2025 р. № 4196-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 30.12.2025).
3. Beukelman D. R., Mirenda P. Augmentative and alternative communication: Supporting children and adults with complex communication needs. 4th ed. Baltimore : Paul H. Brookes Publishing, 2013. 608 p.
4. Blackstone S. W. Communicating with AAC: Research and practice in the classroom. Baltimore : Paul H. Brookes Publishing, 2021.
5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Adopted 12 December 2006 by Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106 URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> (дата звернення: 10.01.2026).
6. Light J., McNaughton D., Caron J. AAC interventions in inclusive classrooms: Evidence and strategies. *Journal of Special Education Technology*. 2023. Vol. 38, No. 2. P. 85–102. DOI: 10.1177/01626434231124567.
7. Østvik J. Språkmiljø – tanker om prinsipielle og praktiske sider. URL: <https://www.kunnskapsbanken.net/sprakmiljo-tanker-om-prinsipielle-og-praktiske-sider/> (дата звернення: 20.01.2026).
8. von Tetzchner S., Martinsen H., Stadskleiv K. Augmentative and alternative communication for children, adolescents and adults with developmental disorders. Abingdon : Routledge, 2025.

REFERENCES

1. Poriadok orhanizatsii inkluzyvnoho navchannia u zakladakh zahalnoi serednoi osvity : Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 15.09.2021 r. № 957 (u redaktsii Postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 31.10.2025 r. № 1386-2025 p). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-п#Text>. [in Ukrainian].
2. Pro osvitu : Zakon Ukrainy vid 05.09.2017 r. № 2145-VIII (u redaktsii nakazu vid 28.08.2025 r. № 4196-IX). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [in Ukrainian].
3. Beukelman, D. R., & Mirenda, P. (2013). Augmentative and alternative communication: Supporting children and adults with complex communication needs (4th ed.). Paul H. Brookes Publishing[in English].
4. Blackstone, S. W. (2021). Communicating with AAC: Research and practice in the classroom. Paul H. Brookes Publishing [in English].
5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities : Adopted 12 December 2006 by Sixty-first session of the General Assembly by resolution A/RES/61/106 URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-persons-disabilities> [in English].
6. Light, J., McNaughton, D., & Caron, J. (2023). AAC interventions in inclusive classrooms: Evidence and strategies. *Journal of Special Education Technology*. Vol. 38, 2, 85–102. DOI: <https://doi.org/10.1177/01626434231124567>[in English].

7. Østvik J. Språkmiljø – tanker om prinsipielle og praktiske sider. URL: <https://www.kunnskapsbanken.net/sprakmiljo-tanker-om-prinsipielle-og-praktiske-sider/> [in English].
8. von Tetzchner, S., Martinsen, H., & Stadsleiv, K. (2025). Augmentative and alternative communication for children, adolescents and adults with developmental disorders. Abingdon: Routledge[in English].

Стаття надійшла до редакції 01.03.2026 р.

Прийнята до друку 23.03.2026 р.

Опубліковано 02.04.2026 р.